

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕДАГУВАННЯ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Холявко І. В.

ВСТУП

Науковий текст має «не лише повною мірою відображати інтелектуальний зміст», а й «відповідати критеріям культури мовлення у сфері наукової комунікації»¹: оперування фаховою науковою термінологією в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах, грамотне читання й інтерпретація тексту зі спеціальності, побудова на його основі власного тексту, вміння користуватися різними жанровими моделями, здатність до саморедагування тексту в процесі підготовки його до публікації.

Відомості про науковий стиль, його мету, призначення, основні функції, мовні ознаки знаходимо в науковому доробку Н. Бабич, І. Білодіда, П. Дудика, А. Коваль, Л. Мацько, В. Перебийніс, І. Чередниченко та ін. Окремі аспекти проблеми культури науково-дослідницької діяльності особистості висвітлені в працях Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, Т. Симоненко, Ю. Сурміна, С. Терещенко та ін. Науковий текст як поле реалізації авторської індивідуальності дослідника, специфічного способу мовомислення досліджують російські вчені Н. Данилевська, М. Кожина, М. Котюрова та ін. Власне стилістичний та культуромовний аспекти наукового тексту найбільш виразно представлено в працях А. Коваль, О. Лаврінець, Н. Непійводи, Н. Зелінської, П. Селігея, І. Синиці. Тому в час новітніх лінгвістичних пошуків у царині дискурсології, когнітивістики тощо питання культури наукового мовлення залишаються актуальними.

Нині в українському мовознавстві актуальним є вивчення наукового твору в аспекті девіатології, що передбачає трансдисциплінарне дослідження передумов появи помилок, окреслення найважливіших проблем культури наукової комунікації. Проблема редагування й саморедагування текстів наукової комунікації є

¹ Котюрова М.П., Баженова Е.А. Культура научной речи: текст и его редактирование : учебное пособие. Москва, 2008. С. 5.

актуальною не тільки для мовознавців та лінгводидактів, а й для широкого кола вчених, адже культура мови має велике національне і соціальне значення, забезпечуючи високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективного здійснення всіх функцій мови, ошляхетное стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом. Саме тому вивчення проблем впливу на мовну культуру певних типових для сучасного українського мовлення недоцільних і неправильних моделей є важливим, актуальним і потребує студіювання.

Мовностилістичне студіювання текстів наукових праць різних жанрів і сфер наукового знання засвідчує невисокий рівень мовної культури, фіксуємо помилки: у вживанні слів і словосполучень (*виключення* замість **виняток**; *вияснити* замість **з'ясувати**; *співпадати* замість **збігатися**; *по крайній мірі* замість **принаймні, щонайменше**; у науковій роботі *зустрічаються терміни* замість **у науковій роботі трапляються** (*є*) **терміни**; *вірна відповідь* замість **правильна відповідь**; *ставити питання* замість **порушувати питання**); у творенні та вживанні морфологічних форм (*графіку* замість **графіка**; *феномену* замість **феномена**; *об'єкту* замість **об'єкта** у формі родового відмінка; *додатку* замість **додатка**; у більш вузькому значенні замість **у вузькому (більш вузькому) значенні**); у вживанні прийменників із неправильними формами іменників (*згідно чинної програми* замість **згідно з чинною програмою**; у порівнянні з попередніми даними замість **порівняно з попередніми даними**); у функціонуванні дієприкметників (*існуючі теорії* замість **відомі теорії**; *виступаючий магістрант* замість **магістрант, який виступає**; *констатуючий експеримент* замість **констатувальний експеримент**) тощо.

Метою нашої розвідки є студіювання особливостей літературного редагування наукового тексту: визначення сутності понять «редагування тексту», «літературне редагування тексту», «само-редагування тексту»; з'ясування особливостей редагування наукового тексту; окреслення типових мовностилістичних помилок у наукових текстах.

Методологічною основою дослідження є вчення про мову як засіб спілкування, наукові положення про взаємозв'язок мови, мовлення, мислення й свідомості, а також праці вчених про взаємозв'язки мовних явищ (І. Білодід, Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, М. Плющ), структуру мовленнєвої і пізнавальної

діяльності, мислення і мову (Л. Виготський, М. Жинкін, О. Леонтьєв, Л. Щерба).

1. Сутність поняття «редагування тексту»

Редагуванню як соціально необхідному процесу опрацювання тексту вже близько двох із половиною тисяч років, проте як наука воно позиціонується менше століття. Редагування спочатку було суто практичною діяльністю. Його витоки сягають III ст. до н. е., а саме часу заснування Александрійської бібліотеки, де люди, яких називали «граматики», виправляли й коментували тексти книг.

Термін «редагування» почали вживати в II ст. до н. е. Походить він від латинського слова «*redigere*», що означає «упорядкувати». У Стародавньому Римі редагування було серйозною й шанованою сферою професійної діяльності. У добу Відродження редагування зазнало піднесення у зв'язку з виникненням у XV ст. книгодрукування. Видавнича справа потребувала професійних редакторів і коректорів.

У цей період виникло редагування в Україні. У майстернях із виготовлення рукописних книг працювали так звані справники – фахівці, які звіряли копії книг з оригіналами. Пізніше справників називали «столпоправителями» (у друкарні Києво-Печерської лаври), «дозорцями» (у Львівській братській школі)². Питання теорії редакторської праці порушували у своїх трактатах відомі тогочасні ритори Інокентій Галятовський, Феофан Прокопович, Митрофан Довгалецький.

Активно розвивалося редагування в другій половині XIX ст. Це спричинено досягненнями тогочасних наук – мовознавства та психології. У цей період відбувається накопичення норм редагування, які будуть осмислені й науково обґрунтовані пізніше, у XX ст.

20–30-ті роки XX ст. – це період становлення теорії редагування, поштовхом до чого стало зростання кількості ЗМІ та книжкових видавництв. Відтоді ж з'являються монографії з проблем редагування, а пізніше (із середини XX ст.) – навчальні посібники й підручники. Посилення інтересу до редагування спричинене й виникненням у середині XX ст. науки про видавничу

² Завгородня Л.В. Основи літературного редагування та коректури : навчальний посібник. Черкаси, 2010. С. 38.

справу, в межах якої вивчають теорію і методику редакторської праці³.

Нині теорія та практика редагування текстів різних стилів і спрямованості відображена в науково-навчальних літературних джерелах із видавничої справи та редагування: монографіях, статтях, дисертаціях, підручниках тощо. Відомі розвідки в цій царині таких учених, як Н. Артамонова, К. Билінський, Т. Бондаренко, Д. Відоменко, Ю. Ганжуров, С. Гузенко. Ю. Ейсмонт, Н. Зелінська, Р. Іванченко, А. Капелюшний, О. Коновець, А. Мільчин, К. Накорякова, Е. Огар, З. Партико, Г. Поберезська, Н. Сікорський, О. Степанюк, С. Терехова, М. Тимошик, О. Тріщук, М. Феллер, В. Шевченко, Т. Ярмолюк та ін.

У сучасних наукових джерелах є різні визначення поняття «редагування». Розглянемо деякі з них. Так, Н. Сікорський визначає редагування як підготовку повідомлень до публікування, Р. Іванченко – як опрацювання повідомлень із погляду їх сприйняття, трансформування повідомлень із рівня автора на рівень реципієнта А. Мільчин вважає, що редагування – це критичний аналіз та допомога автору в удосконаленні твору. Цю низку трактувань терміна «редагування» можна продовжити, але жодне з них не охоплює всього змісту означуваного поняття, яке є багатоаспектним. З огляду на це сучасний український учений М. Тимошик виокремлює дві площини розуміння цього терміна: з одного боку, як різновид професійної діяльності й система професійних дій виконавця, залученого до цього процесу, а з іншого – одночасно як творчість і послідовне виконання рутинних операцій, спрямованих на вдосконалення того чи іншого твору журналістики чи книговидання. Він зазначає, що наповнення змістом терміна редагування видозмінювалося залежно від цілей і завдань, які поставали перед учасниками редакційно-видавничого процесу. Якщо раніше процес редагування розглядався як технічний, то нині на Заході редагування часто порівнюють із мистецтвом⁴.

Отже, М. Тимошик пропонує розуміти редагування у широкому («як вид професійної діяльності, пов'язаної з підготовкою до друку

³ Завгородня Л.В. Основи літературного редагування та коректури : навчальний посібник. Черкаси, 2010. С. 38.

⁴ Тимошик М.С. Книга для автора, редактора, видавця, видавця : практичний посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ, 2006. С. 236.

різних видів видавничої продукції») і вузькому («складник редакційно-видавничого процесу, що передбачає послідовне виконання редактором низки організаційних, творчих та технічних функцій, спрямованих на вдосконалення змісту й форми призначеного для друку твору») контекстах. При цьому в процесі редагування відбувається «узгодження зазначеного твору із загальноприйнятими в суспільстві вимогами і правилами»⁵.

Як бачимо з наведених вище визначень, предметом редагування є діяльність редактора, спрямована на фаховий аналіз і підготовку авторських текстів різного спрямування до друку.

Залежно від соціального призначення тексту, читацької аудиторії, на яку він спрямований, можна виділити такі галузі теорії редагування:

- 1) редагування художньої літератури (творів епосу, лірики, драми);
- 2) редагування публіцистичної літератури (газетно-журнальних і радіотелевізійних повідомлень);
- 3) редагування офіційних паперів (документів);
- 4) редагування наукової літератури;
- 5) редагування популярної літератури;
- 6) редагування інформаційної літератури;
- 7) редагування виробничої літератури;
- 8) редагування навчальної літератури;
- 9) редагування довідкової літератури;
- 10) редагування дитячої літератури;
- 11) редагування рекламної літератури;
- 12) редагування перекладів літератури⁶.

О. Степанюк сформулював низку вимог до редагування. Вони стосуються композиційної побудови тексту, його заголовків, а також фактичного матеріалу. Так, вимоги до композиції полягають у стрункій послідовності й взаємній підпорядкованості частин, усуненні повторів, наданні переваги в процесі зіставлення однакових чи схожих суджень, фактів, прикладів або висновків більш чітким і переконливим, підвищенні простоти сприйняття шляхом рубрикації тексту. Аналіз фактичного матеріалу передбачає

⁵ Тимошик М.С. Книга для автора, редактора, видавця, видавця : практ. посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ, 2006. С. 236–237.

⁶ Завгородня Л.В. Основи літературного редагування та коректури : навч. посібник. Черкаси, 2010. С. 43.

аналіз доцільності використання в тексті певних відомостей з урахуванням їх відповідності чи невідповідності таким вимогам, як точність, достовірність, коректність і своєчасність, періодичний аналіз відповідності використання фактів цілям і завданням джерела. Вимоги до редагування заголовків такі: ретельне опрацювання заголовків, які мають вмещати коротке формулювання теми для сприяння більш чіткому розумінню сутності тексту; заголовки мають відповідати вимогам зрозумілості, ясності й лаконічності з одночасним передаванням усього змісту (без викривлень)⁷.

Основною процедурою редагування є правка. О. Степанюк виділяє чотири види правок: правку-вичитування, правку-скорочення, правку-обробку, правку-переробку⁸.

Правку-вичитування застосовують на завершальному етапі підготовки документа. Вона передбачає мінімальне втручання в зміст, зводиться насамперед до викорінення з тексту технічних помилок. Правка-скорочення потрібна, якщо обсяг тексту завеликий через надмірні повторення, складні й «важкі» конструкції, однотипні цитати й приклади. Її метою є усунення «розтягнутості» тексту, зокрема, шляхом прибирання з нього матеріалу, який можна вважати другорядним⁹.

Правка-обробка й правка-переробка можуть поєднувати вичитування і скорочення, а також передбачати уточнення фактів, виправлення недоліків композиції тексту, логічних помилок та контроль уживання мовностильових засобів. Обидві правки передбачають поліпшення якості літературної мови тексту. Відмінності цих видів правки полягають у тому, що перший вид передбачає не суттєві зміни тексту, а лише трансформування форми подання матеріалу тощо, а от правка-переробка може бути пов'язана з докорінною зміною тексту (чи його значних за обсягом фрагментів), трансформуванням перебігу авторських міркувань та зміною аргументів.

Останнім часом у літературі з теорії й методики редагування дедалі частіше вживають поняття «саморедагування», мета якого полягає в усуненні можливих помилок, розвитку критичного ставлення авторів до результатів власної праці. Цей процес має

⁷ Степанюк О.В. Редагування як напрям діяльності референта. *Поліграфія і видавнича справа*. 2008. № 2. С. 108.

⁸ *Ibid.* С. 109.

⁹ Ганжуров Ю. Основні етапи композиційного редагування. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 2. С. 8.

свою специфіку порівняно з процесом редагування тексту професійним редактором і є досить складним, адже щоб критично поставитися до власного твору, зуміти його правильно вдосконалити, поліпшити, потрібен певний ступінь відчуженості. Щодо цього А. Зосімов і В. Голік зауважують, що тривала робота автора над створенням тексту приводить до запам'ятовування цілих його шматків «блокує зір». Ідеться про те, що як тільки мозок вхоплює початкові букви слова чи початкове слово фрази, він відразу ж без допомоги зору, за допомогою асоціативної пам'яті добудовує слово чи фразу. «Ви начебто дивитесь на речення, слова, букви, але не бачите їх»¹⁰. «Свіже» перечитування статті через певний період дає змогу удосконалити вступ, основну частину чи висновки, «відсіяти» зайві слова, повтори, спростити довгі фрази, а можливо, навіть переструктурувати матеріал. Автори переважно зосереджують увагу на змісті тексту, а рефлексія щодо форми слабка. Передусім важливо не виправити мовні недоліки, а забезпечити гармонійну єдність змісту і форми наукового тексту, тобто «створити цілісний пізнавальний образ функціонального простору»¹¹. Варто простежити, як «працюють» різні методи викладу, як структура накладається на зміст і, навпаки, звернути увагу на об'єктивність відбору фактів та їх репрезентативність, що слугує підставою для науково обґрунтованих висновків, і лише після цього треба здійснювати мовностилістичну правку тексту.

Як зазначає З. Партико, «саморедагування – процес редагування повідомлення його автором»¹². Так, він говорить про можливість запровадження відповідної дисципліни, необхідність залучення молодих авторів до вивчення й застосування на практиці редакційних норм щодо своїх повідомлень¹³. В. Галич, спираючись на редакторську практику О. Гончара, уперше вводить до наукового обігу повновартісне визначення авторського редагування¹⁴, розкриває прагматичні аспекти його функціонування. Дослідниця

¹⁰ Зосімов А.М., Голік В.П. Дисертаційні помилки : монографія. Харків, 2005. С. 11.

¹¹ Потапова Н.В. К вопросу об особенностях редактирования текста научной литературы. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Titd/2010_3/16.pdf (дата звернення: 04.09.2021).

¹² Партико З. Загальне редагування: нормативні основи : навч. посібник. Львів, 2001. С. 384.

¹³ Ibid. С. 310.

¹⁴ Галич В.М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія. Київ, 2004. С. 798.

О. Куцевська розширює поняттєвий апарат, поглиблює зміст саморедагування публіцистичних творів¹⁵.

Учені Р. Іванченко, А. Мільчин, В. Різун, М. Тимошик фрагментарно акцентують на проблемах авторського редагування художніх творів. А от досліджень з авторського редагування наукових текстів бракує. Саме це зумовлює актуальність нашої роботи, адже формування вмінь виконувати мовленнєвий контроль за якістю створеного тексту, оволодіння вмінням контролювати і вдосконалювати написане, тобто своєчасно помічати й усувати помилки різних видів і в змісті, і в мовному оформленні тексту, – необхідна умова досягнення високої культури наукового писемного мовлення.

2. Літературне редагування тексту, його зміст

Літературне редагування – це один із видів редакторської діяльності наряду з технічним та художнім редагуванням. У цьому підрозділі нашої роботи з'ясуємо, що лежить в основі літературного редагування як технології, спрямованої на вдосконалення твору. Літературне редагування формувалося впродовж ХХ ст., хоча його витоки сягають часу винайдення книгодрукування. У процесі становлення ця наука пройшла кілька етапів. На першому етапі їй довелося подолати зневагу до редагування, до редакторського втручання в текст, пов'язаного з наслідками довгого періоду існування цензури друку. На другому етапі редагування ототожнювали з лінгвістикою, виправленням граматичних, стилістичних огріхів (К. Билінський, Д. Розенталь). Розмежовували вдосконалення змісту тексту як завдання наукового редагування і покращення його форми (мови і стилю) як призначення літературного редагування (Д. Григораш). Третім етапом розвитку науки редагування вважають появу робіт, у яких розглянуто закономірності створення текстів, вивчення природи редакторського процесу (М. Феллер, Р. Іванченко, В. Різун). На цьому етапі відбувається спроба поглянути на текст як об'єкт редакторської праці з позиції читача¹⁶.

Сучасні вчені дотримуються думки, що літературне редагування поєднує всі аспекти роботи над рукописом: і оцінювання теми, і перевірку, і виправлення викладеного з погляду фактичного, і

¹⁵ Куцевська О.С. Авторське редагування як наукова проблема. *Соціальні комунікації сучасного світу*: науково-теоретичний збірник / гол. ред. О.М. Холод. Київ, 2009. С. 212–214.

¹⁶ Гузенко С.В. Літературне редагування: навч.-метод. посібник. Миколаїв, 2012. С. 6–7.

коригування розробленості теми, і, зрештою, літературне оброблення тексту. Отже, можемо зробити висновок, що літературне редагування не можна обмежувати ні мовною правкою, ні тематичним аналізом – це складний процес опрацювання твору як цілого.

У нашій роботі орієнтуємося на дефініцію терміна «літературне редагування», запропоновану С. Гузенко: «Літературне редагування – це редагування з погляду мовного ідеалу та дотримання норм побудови твору, закріплених у практиці публіцистичного, ділового та інших стилів мовлення»¹⁷. При цьому вчена наголошує на тому, що прикметник «літературне» зовсім не означає, що таке редагування стосується тільки художніх, літературних творів. Стосовно будь-якої сфери мовленнєво-мовної діяльності слово «літературний» пов'язано з поняттям, що означає красномовство, володіння літературною мовою¹⁸.

Знання теорії та методики літературного редагування дає змогу:

- 1) досягти найоптимальнішої єдності змісту і форми;
- 2) покращити композиційну побудову;
- 3) витримати логічну чіткість;
- 4) забезпечити точність мовностильового оформлення;
- 5) посилити вплив на реципієнта.

Важливим складником процесу літературного редагування є редагування мови і стилю твору. Редагуючи мову, редактор прагне допомогти авторові донести до читача зміст твору. Через покращення мовної форми тексту редактор поліпшує, увиразнює його зміст, посилює його вплив, полегшує сприйняття й розуміння. Першочерговим завданням редактора є досягнення ясності, зрозумілості, простоти, дохідливості й точності викладу, чистоти і правильності мови.

Літературне редагування як мовностильова правка тексту насамперед стосується перевірки й удосконалення тексту з погляду дотримання норм літературної мови. Поняття «норма» і «відхилення від норми» привертають увагу дослідників у царині філології (культури мови), а результати їхніх розвідок відображають прагнення розмежовувати мовні правила (аналогія) та порушення цих правил (аномалія). Учені активно дискутують про раціональні способи стандартизації та кодифікації мовної системи (К. Городенська,

¹⁷ Гузенко С.В. Літературне редагування : навч.-метод. посібник. Миколаїв, 2012. С. 8.

¹⁸ Ibid.

А. Загнітко, С. Єрмоленко, Є. Карпіловська, Т. Коць, Г. Мацюк, О. Пономарів, П. Селігей, Г. Яворська та ін.). У контексті нашої роботи, де об'єктом уваги з позиції редагування є мова науки, можемо стверджувати, що сфера наукової комунікації орієнтує мовців на взірцеву, унормовану мову, адже мовна якість текстів наукового стилю – це важливий показник рівня розвитку держави. Особливості розвитку й потенціал наукової мови, її якість та внормування можна вважати нагальними проблемами сучасної гуманітаристики.

Під нормою літературної мови традиційно розуміють загальноприйняте вживання, яке закріпилось у мові й рекомендоване граматиною, словниками, довідниками, а також підкріплене авторитетом відомого письменника. Розрізняють норми: лексичні (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, синтагматика); граматичні (вибір правильної морфологічної або синтаксичної форми, норми словотворення); орфоепічні (вимова звуків і звукосполучень); акцентуаційні (норми наголошування слів); правописні (орфографічні та пунктуаційні), стилістичні (доцільність використання мовновиражальних засобів у конкретному контексті, певній ситуації спілкування).

У процесі літературного редагування критерії мовної норми є орієнтиром для оцінювання правильності чи помилковості вживання мовних одиниць різних рівнів. Такими критеріями є функціональна здатність (мовна одиниця утворена за відповідною моделлю), відповідність системі мови (мовна одиниця має бути утворена відповідно до законів функціонування системи мови), відповідність суспільним потребам і традиціям. Крім цих, варто брати до уваги ще й суспільний (правильність мовної одиниці оцінюють на основі загальнообов'язкових норм), формально-логічний (логічна правильність уживання мовної одиниці), естетичний (правильність уживання мовної одиниці з позицій естетичності мови) критерії мовної норми.

Дотримуючись норм у процесі редагування, варто пам'ятати, що однією з ознак норми літературної мови є її варіативність. Вибір одного з варіантів норми зумовлений, як правило, стилем і контекстом.

Мовностильовий аналіз твору в процесі його літературного редагування, на думку вчених, полягає в контролі тексту щодо його відповідності таким комунікативним якостям мовлення¹⁹:

¹⁹ Струганець Л.В. Теоретичні основи культури мови. Тернопіль, 1997. С. 40–42.

1) точність (уживання мовних одиниць у звичних значеннях, недвозначність мовлення; відповідність між змістом і мовними засобами);

2) логічність (виклад теми відповідно до правил і законів логіки);

3) ясність (зрозумілість, доступність тексту з позицій потенційного реципієнта; ясності сприяє послідовність лінійного викладу матеріалу, правильне членування тексту на абзаци, повторення ключових слів);

4) чистота (відсутність у мовленні позалітературних елементів);

5) виразність (здатність мовлення привертати увагу, викликати цікавість, справляти глибоке враження й добре запам'ятовуватися);

6) різноманітність (багата синоніміка (лексична і граматична), доречне використання тропів і стилістичних фігур);

7) естетичність (досягається зоровою і слуховою образністю, емотивністю, емоційно-вольовою експресивністю лексики, дотриманням єдності змісту і форми в тексті);

8) багатство (використання якнайширшого спектра мовних засобів (лексичних, граматичних, інтонаційних));

9) переконливість (здатність мовлення змінювати погляди, настрої, поведінку адресата);

10) доречність (відповідність мовлення меті, умовам і ситуації спілкування);

11) змістовність (інформативна насиченість, відсутність порожніх фраз і невиправданих повторів);

12) правильність (відповідність мовним нормам).

Функція комунікативних якостей полягає в тому, що вони забезпечують досконалість мовлення (його змісту й форми). Мета писемної комунікації – «повнота взаєморозуміння та точність потрапляння авторських задумів у «мішень» читацьких можливостей і зацікавлень»²⁰.

Комунікативні якості розглядають як правила побудови тексту в межах певного стилю. Тобто вони мають стилетвірні властивості, визначають «обличчя» стилю. У кожному з функціональних стилів ці якості виявляються то з більшою, то з меншою інтенсивністю. Які з них найважливіші для наукового? Наведемо думки вчених

²⁰ Зелінська Н.В. Нова модель наукової комунікації і дискурс. *Стиль і текст*. 2004. Вип. 4. С. 21.

стосовно цього питання. Так, А. Коваль серед характерних ознак наукового стилю виокремлювала об'єктивність, точність, насиченість інформацією (змістовність), стислість і логічність²¹. Н. Непійвода основними якостями комунікативно повноцінного наукового викладу вважала точність, ясність і внормованість (правильність)²². На думку Б. Головіна, в науковому тексті потрібні правильність, точність, логічність, чистота й доречність. Виразність не дуже потрібна, а багатство зовсім не потрібне²³. Логічність, ясність, недвозначність Т. Радзієвська називає найпершими вимогами, які висувають до наукового тексту і які водночас є критеріями його оцінювання²⁴.

П. Селігей вважає, що «при недотриманні комунікативних якостей там, де вони потрібні, виникають комунікативні вади. Їх назви утворюються за допомогою заперечних префіксів (*неясність, неточність, алогічність, беззмістовність*), рідше – антонімів з іншим коренем (*бідність, одноманітність*). <...> Якщо стильові норми й помилки звичайно оцінюють як «правильно – неправильно», то міру порушення комунікативних якостей краще оцінювати за шкалою «більше – менше» (більш виразний – менш виразний)»²⁵.

Виявити комунікативні вади й усунути їх – непросте завдання. Ось як пише про це П. Селігей: «Редакторів, що виявив конкретну помилку, зазвичай неважко переконати автора усунути її, бо завжди можна послатися на авторитетні джерела (правопис, словник, граматику). Та часто буває так, що твір написано наче й грамотно, кожне окремо взяте речення стоїть на місці, а мовний смак підказує, що в цілому текст виходить сірим, неживим, одноликим, що читати його тяжко, що він потребує шліфування або й переробки. Ідеться про двозначності, неясності, неточності, довготи, монотонний

²¹ Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. 3-тє вид., допов. і перероб. Київ, 1987. С. 8–9.

²² Непійвода Н.Ф. Мова української наукової технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): автореф. дис. ... д-ра філол. наук / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ, 1997. С. 23–25.

²³ Головін Б.Н. Основы культуры речи : учебное пособие. Москва, 1980. С. 274.

²⁴ Радзиевская Т.В. Научный текст как представитель особого типа коммуникации. *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы*. 1984. № 10. С. 2.

²⁵ Селігей П.О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ, 2016. С. 72.

виклад, логічні суперечності (наприклад, підсумкова теза не впливає з попереднього викладу або суперечить наступним тезам) тощо»²⁶.

Підсумовуючи, зазначимо, що літературне редагування становить процес редакторського оцінювання ступеня відповідності твору нормам літературної мови та нормам побудови текстів різних функціональних стилів із метою максимального наближення його цінності до суспільно необхідної.

Традиція радянської школи літературного редагування зводилася до мовної культури. З цього приводу М. Феллер писав: «Коли у світі вимоги щодо побудови тексту здебільшого ставили до автора, то в державі, де права автора було обмежено, найбільша відповідальність за публікацію покладалася на редактора». Ще у 1920-ті роки це призвело до запровадження двох чи навіть трьох редакторів: політичного (по суті, цензора), літературного (відповідав за мовну нормативність тексту) та, в деяких випадках, наукового (відповідального за дотримання наукових норм). На відміну від російської школи літературного редагування, «українська ж із самого початку виходила з уявлення про комунікативний акт, його перебіг та компоненти, яке на той час було поширене у світовій лінгвістиці»²⁷. Отже, в українській школі редагування важливим є врахування комунікативної або інформаційної ситуації, авторського і читачького контекстів. Це особливо актуально в редагуванні наукової періодики.

Опанування технології редагування – це складний процес, що передбачає оволодіння методами редагування. Важливим кроком в оволодінні технологією літературного редагування тексту є його читання. Воно є фаховим, специфічним читанням, хоча в його основі – звичайне сприйняття тексту. Важливо при цьому вміти долати автоматизм звичайного читання й уповільнювати темп. У процесі такого читання варто акцентувати не стільки на матеріалі розповіді, скільки на способі його репрезентування. Також у процесі літературного редагування важливо ставати на позицію звичайного читача, сприймати текст не з погляду його фахового

²⁶ Селігей П.О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ, 2016. С. 75.

²⁷ Феллер М.Д. Український університетський курс літературного редагування (задум автора – текст – сприймання читача). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Київ, 2002. Т. 20. С. 3.

оцінювання. У цьому контексті Н. Зелінська стверджує, що «досвідчений редактор, що орієнтується в перебігу творчого процесу, а також добре знає коло майбутніх читачів, зможе з'ясувати, де і з яких причин авторський задум опинився поза межами читацького сприйняття, і, відповідно, поліпшити виклад»²⁸.

Нині в теорії та методиці редагування напрацьовано різні алгоритми процесу літературного редагування. Так, російський учений А. Мільчин виділяє такі етапи означеного процесу:

- 1) найзагальніший аналіз і попереднє оцінювання рукопису редактором (попереднє рецензування);
- 2) аналіз і оцінювання рукопису зовнішнім рецензентом або зовнішнє рецензування авторського твору редактором;
- 3) поглиблений аналіз і оцінювання рукопису редактором;
- 4) удосконалення рукопису автором відповідно до зауважень рецензента й редактора та виправлення помилок;
- 5) аналіз і оцінювання авторських виправлень, а також визначення придатності авторського рукопису до друку;
- 6) докладний, ретельний аналіз і оцінювання кожної складової частини рукопису;
- 7) виправлення автором разом із редактором рукопису в деталях або затвердження автором остаточної редакторської правки²⁹.

Український науковець В. Різун пропонує таку послідовність етапів технологічного процесу літературного редагування:

- 1) редакторський аналіз, який передбачає визначення теми твору, аналіз її розкриття, редакторський висновок;
- 2) редакторська правка, яка охоплює коригування тематичної структури твору;

Автор зауважує, що ці два види аналізу більш доречні для газетного чи журнального текстів, ніж для книжкових видань³⁰.

Російська дослідниця К. Накорякова виокремлює три етапи читання тексту в процесі літературного редагування:

- 1) загальне ознайомлення з текстом, що дає змогу орієнтуватися в його змісті й усвідомити його форму;

²⁸ Зелінська Н.В. Теоретичні засади роботи редактора над літературною формою тексту (літературне опрацювання тексту). Київ, 1989. С. 59.

²⁹ Завгородня Л.В. Основи літературного редагування та коректури: навч. посібник. Черкаси, 2010. С. 45.

³⁰ Ibid. С. 46.

2) поглиблене читання з метою усвідомлення змісту твору й вироблення критичних зауважень щодо його недоліків, пов'язаних як зі змістом, так і з формою;

3) шліфувальне читання з метою вдосконалення форми твору³¹.

Узагальнивши погляди різних учених, можемо стверджувати, що в процесі літературного редагування тексту важливо вміти застосовувати так зване «редакторське читання». Такому читанню властиві керованість, тобто управлінням процесом сприймання тексту читачем, ретельність, уміння концентрувати увагу на недоліках тексту (його змісту і форми), поміркованість і зваженість, знання природи тексту та норм літературної мови.

Стратегія редагування співвідноситься з увагою, яка домінує в процесі спеціального повільного читання. Особливе значення уваги в процесі редакторського читання тексту зумовлене складністю, багатоплановістю, непередбачуваністю самого об'єкта діяльності редактора. Конкретний текст ексклюзивний, неповторний. До нього не можна ставитися стереотипно. Редактор має бути готовий зіткнутися з різними похибками, природа яких не завжди очевидна, оскільки лежить у сфері наукової пізнавальної діяльності, психології наукової творчості, лінгвістики, психолінгвістики, лінгвістики тексту та інших суміжних галузей знання³².

Вважаємо, що редактор має володіти цілісно-композиційним мисленням, яке передбачає активізацію довготривалої та оперативної пам'яті, переключення на ті розумові процеси, які утворюють основу когнітивних стратегій автора і адресата, фокусування уваги на певному фрагменті тексту.

Працюючи над змістом тексту, редактор обов'язково має перевірити достовірність фактичного матеріалу. Він зазвичай охоплює імена, події, дати, цифри тощо. Усі ці елементи здатні поліпшити розкриття теми. Факти мають відповідати тій ролі, яку вони покликані відіграти в кожному конкретному випадку, наприклад, уточнювати, ілюструвати загальні положення, бути основою для висновків тощо.

Щоб не допускати помилок у фактичній основі наукових текстів, варто перевіряти таке: назви, терміни, цифрову інформацію, дати, одиниці величин; прізвища та імена, географічні відомості,

³¹ Завгородня Л.В. Основи літературного редагування та коректури : навч. посібник. Черкаси, 2010. С. 47.

³² Холявко І.В. Функціональний підхід до редагування наукового тексту. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 10–11 лютого 2017 р. Львів, 2017. С. 93.

неконкретизовані положення в тексті, важливі для передавання значення або відтінку значення слова, згадки про загальновідомі події, посилання, цитати.

Працюючи із цитатами, редактор оцінює, по-перше, ту роль у тексті, яку вони відіграють, по-друге, точність, по-третє, чи відповідає авторське тлумачення істинному значенню цитати. Важливо також обґрунтувати доцільність цитування. Для цього потрібно враховувати мету цитування, а саме: авторитетне підтвердження конкретних фактів, додавання цитати як аналізованого об'єкта, використання цитати як виразного висловлення думки, підсилення документальності висновків і положень, ілюстрування певного твердження або його спростування.

Редактор має визначити мету цитати в контексті й встановити, чи доречна вона, чи виправдане її використання. Лише якщо всі використані цитати допомагають автору реалізувати його ідею, якщо обсяг цитат відповідає меті, заради якої вони наводяться, потрібно починати редакторську перевірку їх точності.

Т. Полковенко зазначає, що «в науковому тексті необхідно розрізняти буквальну і смислову точність цитування. Вимоги буквальної точності: цитата має повністю збігатися з джерелом, дослівно. Вимогою смислової точності є те, що значення цитати не повинне спотворюватися по суті: мають бути використані не лише ті слова, які узгоджуються з поглядом того, хто їх цитує, а й ті, що розходяться з нею...»³³. Трапляється й такий різновид смислової неточності, коли той, хто цитує, далі спотворено тлумачить цитату. Якщо порушення буквальної точності виникає внаслідок неухважності або безвідповідальності автора чи редактора, то порушення смислової точності часто є умисною дією і має позиціонуватися як порушення норм етики.

Однією з найважливіших властивостей мовлення є ясність, її також називають своєрідним мірилом стилістичної якості тексту. Основною причиною порушення ясності є двозначність. Порушення ясності відбувається або через неправильне розуміння окремого елемента речення (слова), або через неправильне розуміння зв'язку слів.

Точність авторської думки теж узалежнена від мовлення. Т. Полковенко виділяє такі причини порушення комунікативної

³³ Полковенко Т.В. Особливості редагування науково-популярних текстів для публікації в мережі Інтернет. *Інтегровані комунікації*. 2016. Вип. 1. С. 68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/integcommu_2016_1_13 (дата звернення: 22.11.2021).

точності: в тексті використано слова, подібні за значенням; у тексті використано слова, схожі за звучанням; у тексті використано слова, схожі як за значенням, так і за звучанням; у тексті використано слова одного семантичного поля³⁴.

Отже, літературне редагування – це така робота над текстом, у результаті якої закладений автором зміст набуває в тексті якнайточнішого вираження.

3. Специфіка редагування наукового тексту

Наукове видання – це видання результатів теоретичних і/чи експериментальних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів та літературних текстів. Означені видання виконують такі функції: підсумовують результати теоретичних чи експериментальних досліджень учених, стимулюють подальші наукові розвідки з визначеної проблеми, закріплюють результати наукового пізнання, передають знання наступним поколінням і групам споживачів.

Український науковий текст має давні традиції. Про них йдеться в монографії львівської дослідниці Н. Зелінської³⁵. У радянський період сформувалися, як їх визначає авторка, «канони відстороненої і знеособленої» наукової прози, «потік безбарвних, індиферентних до власного об'єкта текстів-переліків, текстів-констатацій...». Звичайно, не всі наукові тексти цього періоду були такими, однак тенденція була потужною, її відгомін маємо й досі. М. Прихода стосовно цього зазначає, що в наш час «...витворилась традиція іншого тексту – українського радянського. Тому сучасні інновації в науковому текстотворенні – це і застосування світових тенденцій, і нових технологій, і повернення досвіду українських учених, зокрема, дорадянського періоду, плекання їхніх традицій. Йдеться передусім про емоційність наукового тексту, його образність, які майже повністю було знищено у ХХ ст.»³⁶. Як стверджує дослідник

³⁴ Полковенко Т.В. Особливості редагування науково-популярних текстів для публікації в мережі Інтернет. *Інтегровані комунікації*. 2016. Вип. 1. С. 69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/integcommu_2016_1_13 (дата звернення: 22.11.2021).

³⁵ Зелінська Н. Поетика приголошеного слова (Українська наукова література ХІХ – початку ХХ ст.): монографія. Львів, 2003. 352 с.

³⁶ Прихода М.В. Український науковий текст: між традицією та інноваціями. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ, 2011. Вип. 5. С. 143–144. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31796> (дата звернення: 09.09.2021).

мови сучасної української науки П. Селігей, «досконалий науковий текст має підтримувати увагу читача, справляти на нього інтелектуальний вплив, викликати живий інтерес, залишати яскраві враження, переконувати в слушності висловлених міркувань і висновків. Виклад має вирізняти головне, підкреслювати характерне, загострювати потрібний ракурс явища»³⁷.

Далі вдамося до короткого огляду мовних особливостей наукових текстів. Аналіз функціонування морфологічних категорій у наукових текстах дозволяє стверджувати, що їм властива чітко виражена вибірковість. Абстрактність та узагальненість наукової мови якраз і виявляється в особливостях функціонування різноманітних морфологічних одиниць, у регулярності вживання конкретних категорій і форм у тексті.

Усталеним серед дослідників наукової мови є твердження про її знижену дієслівність і підвищену іменниковість. Дійсно, в науковому стилі часто фігурують іменники, зокрема віддієслівні та відприкметникові, що вможлиблює опредмечування дій і ознак з огляду на потреби наукового мислення. Академічний текст позначений частотністю використання іменників з абстрактною семантикою. Це зумовлено потребою описати й узагальнити факти дійсності.

Стосовно вживання часових дієслівних форм у науковому стилі зауважимо, що з-поміж часових форм превалюють дієслова теперішнього часу. Тому «можна стверджувати, що вибірково використовувані в науковій мові граматичні категорії «спрощуються» та спеціалізуються переважно на одній – двох закладених системою мови можливостях: скажімо, форми наказового способу використовують здебільшого в значенні «співучасті», запрошення до дії, а форми недоконаного виду дієслів використовують в основному в процесуальному значенні»³⁸. Уживання займенників у науковому стилі пов'язане з передаванням абстрактно-узагальнювальних значень. У наукових текстах поширені абстрактні за значенням займенники «він», «вона», «воно». Функціонування займенника

³⁷ Селігей П.О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ, 2016. С. 64.

³⁸ Холявко І.В. Морфологія як стилетвірний чинник наукового тексту: *International Multidisciplinary Conference «Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland», Wolomin, Republic of Poland, 19–20 October 2018. Vol. 5. Wolomin, 2018. С. 189.*

«ми» в значенні «я» характерне для української наукової мови ще з ХІХ ст. Крім уживання в значенні авторського «ми», разом із формою дієслова цей займенник часто виражає різну міру абстрагованості й узагальненості в значенні «ми разом» (я та аудиторія) і вживається для того, аби задекларувати свою належність до наукового співтовариства.

Потреба в передаванні наукової інформації в чіткій логічній формі, зі збереженням взаємозумовленості й взаємозв'язку окремих компонентів висловлювання породжує розмаїття засобів зв'язку. У ролі таких засобів наряду з традиційними сполучниками, сполучними словами, займенниками і прислівниками постають мовні кліше – готові звороти, що їх регулярно використовують у певних умовах і подібних контекстах. Такі мовні формули полегшують процес спілкування, економлять зусилля і час як того, хто говорить (пише), так і того, хто слухає (читає).

Останнім часом в українському мовознавстві актуалізовано питання відновлення національної самобутності українського книжного синтаксису (К. Городенська, Н. Непийвода, О. Лаврінець, П. Селігей, М. Гінзбург, З. Куньч та ін.). Синтаксично-стилістичні ознаки української наукової мови є наслідком її формування на ґрунті народної мови, якій властивий розмовний, активний характер синтаксичних конструкцій. З огляду на це варто надавати перевагу активним синтаксичним моделям як типологічній ознаці синтаксису сучасної української літературної мови. Саме активні конструкції в будь-якому контексті зберігають стилістичну нейтральність, а штучні та неприродні пасивні конструкції спотворюють логіку висловів і часто надають їм певних емоційно-експресивних відтінків значення, що для наукового стилю є неприйнятним³⁹. Отже, в українській літературній мові переважають активні конструкції, проте, коли постає потреба акцентувати на дії, а не на її суб'єкті, доцільно використовувати конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то*. Варто зауважувати, що речення з предикативними формами на *-но*, *-то* доречні, якщо немає потреби або можливості назвати діяча, тоді як уживання форми орудного відмінка суб'єкта дії з предикативними формами на *-но*, *-то* суперечить

³⁹ Холявко І.В. Національні традиції українського синтаксису у сфері наукової комунікації. *Філологія: сучасний погляд на вивчення актуальних проблем* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 17–18 лютого 2017 р. Запоріжжя, 2017. С. 29.

синтаксичним нормам української літературної мови і відбувається під впливом російської мови.

Типологічною рисою української мови є її дієслівність. Мовознавець П. Селігей, дослідивши співвідношення іменників і дієслів у науковому мовленні, зазначає, що «знижена дієслівність і підвищена іменниковість спричиняють певні граматичні явища, які вважають характерними ознаками наукового стилю і які зазвичай стають об'єктом стильової експлуатації в науковому жаргоні»⁴⁰. До таких явищ він зараховує вживання розщеплених присудків, що не сприяє мовній економії, ланцюжки родових відмінків, які важко сприймати, нагромадження іменників на *-ння*, які порівняно з дієсловами мають зневиражену семантику. Експансія іменників за рахунок дієслів спричиняє втрату динаміки та простоти викладу, робить його синтаксично одноманітним.

Перейдемо до визначення особливостей редагування текстів мови науки. Насамперед варто зазначити, що для текстів різних стилів властиві різні типи редагування, кожен з яких позначений набором специфічних рис. Для дослідження характерних рис тексту конкретного стилю як соціокомунікативного явища необхідно знати основні характеристики його базових категорій⁴¹. Проблеми редагування наукової літератури досліджували Р. Іванченко, А. Капелюшний, В. Карпенко, Е. Лінхтенштейн, З. Партико, В. Різун, Н. Сікорський, М. Тимошик, М. Феллер та ін.

Редагування видань наукової літератури спрямоване на вдосконалення авторського варіанта тексту. Редакторське оцінювання стилю викладу наукового тексту ґрунтується на узгодженні авторської манери та норм і стандартів наукової комунікації.

Під час опрацювання текстів редакторів необхідно перевірити, чи дотримується автор доказовості й об'єктивності усіх суджень як основи достовірності наукового результату, чи дотримується баланс: повідомляє про щось нове, спираючись на відоме.

На особливу увагу редактора заслуговує відстеження в наукових текстах коректності вживання термінів, використання яких забезпечує точність викладу. Аналіз термінології є однією з важливих складових частин роботи редактора над науковим текстом. Важливо

⁴⁰ Селігей П. Іменниковість versus дієслівність: у пошуках золотієї середини. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 39.

⁴¹ Трішук О.В. Категорії науково-інформаційного дискурсу. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2010. № 21. С. 13.

не допускати помилкового використання термінів, домогтися точного й однозначного їх уживання.

Найскладніша проблема редактора в роботі з текстом наукового стилю – якість авторського тексту. Трапляються тексти, змістовий і мовний рівень яких дуже низький. Працюючи з текстом, редактор має виходити з позицій читацького сприймання тексту, дбати про його ясність, зрозумілість.

Складниками якості наукового тексту вчені вважають його ясність, наявність планів у тексті, з яких випливають очікуваність (або неочікуваність) продовження, зрозумілість слів у конкретному контексті, напруженість викладу та напруженість цікавості читача⁴².

Підсумовуючи, зазначимо: основна функція наукового стилю – повідомляти результати досліджень, передавати нове наукове знання. Отже, засоби наукового стилю мають давати змогу авторові точно та переконливо передавати здобуте знання, а читачеві – швидко орієнтуватися в тексті, глибоко засвоювати й осмислювати його зміст. Оприлюдненню результатів наукового дослідження передують ретельна робота редактора, що полягає в перевірці наукового тексту на відповідність професійним, логічним, методологічним, комунікативним, мовностильовим нормам.

Мовні помилки як ненормативні лінгвоутворення виникають у результаті невмотивованого порушення літературної норми і є наслідком неправильних мисленнєвих операцій. Виникнення помилок зумовлене різними чинниками – як лінгвальними, так і позалінгвальними. Причиною-домінантою породження аномативів є незнання відповідної норми⁴³.

Під мовними огріхами розуміємо відступи від функціонально-стильових норм, зумовлені порушенням закону смислового узгодження, лінійності мови, контактного або дистантного розташування сегментів мови, порушення логіки і зв'язності наукового викладу.

⁴² Феллер М.Д. Український університетський курс літературного редагування (задум автора – текст – сприймання читача). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Київ, 2002. Т. 20. С. 2–8.

⁴³ Бондаренко Т.Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2003. 20 с.

Процес породження наукового тексту і доведення його до готовності до публікації, на думку М. Котюрової, можна розподілити на три стадії⁴⁴.

Перша стадія пов'язана зі спонтанним вираженням комунікації автора з «реальністю» – вмістом тексту. На цій стадії відбувається кумуляція, накопичення особистої інформації та її «об'єднання» в одиницю мови / тексту. «Механізм появи помилки» в письмовому мовленні, що діє на початковій стадії створення тексту, можна пояснити тиском лінійності мовлення / тексту. Саме лінійність мови зумовлює або поелементне, дискретне породження тексту і його сприйняття, коли увага орієнтована на передавання «кванта» думки, або цілісно-сміслову, коли окремі деталі не проробляються, не уточнюються. На цій стадії текст породжується «для себе», тому і виникають, з одного боку, необґрунтовані лакуни, які немає необхідності заповнювати (автору і так «усе зрозуміло»), з іншого – невинуватена надмірність, акцентоване «топтання» навколо якогось поняття.

Друга стадія пов'язана з дистанціюванням від текстового змісту, рефлексією щодо тексту, орієнтацією на читача; домінантою тут є «комунікація» з читачем, у процесі якої текст насичується засобами, що акцентують логічність і зв'язність наукової мови. При цьому з'являються такі похибки, як неточне або недоречне вживання прийменників *унаслідок*, *у результаті* та ін., деяких вставних конструкцій.

Третя стадія пов'язана з «обвиттям» автора текстом, як тканиною, створеною згідно з когнітивним візерунком. М. Котюрова зазначає, що саме «милування» текстом – особливо текстом у красивому комп'ютерному варіанті – підтримує впевненість автора про готовність тексту до публікації без редагування. Водночас на третьому етапі дійсно відбувається відсторонення і від себе, і від читача – вся увага спрямована на текст. Це стадія редагування тексту, яка полягає у доведенні його до готовності до публікації. Редагування тексту потребує особливого стану свідомості; в цьому стані домінантою є зосередження уваги на тексті, його формі та змісті.

Стильові норми, попри видиму стабільність, не лишаються незмінними. На думку П. Селігея, «теперішній науковий стиль <...> засвідчує певну лібералізацію мовних норм»⁴⁵.

⁴⁴ Котюрова М.П., Баженова Е.А. Культура научной речи: текст и его редактирование : учебное пособие. Москва, 2008. 280 с.

Пояснюючи свою думку, він зазначає: «З одного боку, деякі традиційні риси наукового стилю (підкреслена книжність, знеособленість, номінативність) сьогодні вже не зовсім відповідають нашим уподобанням і тенденціям моворозвитку. <...> З іншого боку, характерними ознаками наукового тексту часом вважають риси, які, по суті, є стильовими вадами (неясність, затермінологізованість, надмірна довжина речень). Насправді ж норми стилю покликані допомогти авторам уникати таких вад, а рецензентам і редакторам – боронити науку від дилетантів, халтурників, псевдовчених»⁴⁶.

Стильові норми диктують вимоги до автора. Кожен пише на свій лад, але спирається при цьому на літературну мову, що належить усій мовній спільноті й має стійкий набір норм, відступати від яких не бажано. Ніхто не вільний від дисципліни літературної мови. Вправне застосування стильових норм, за образним визначенням П. Селігея, – це свого роду паспорт грамотності. І хоч ці норми дещо притлумлюють прояви авторової індивідуальності, все ж їх користь (і для автора, і для читачів) не викликає сумніву.

Там, де є норма, неодмінно трапляються й відхилення від неї, тобто «помилка», «анорматив». Зараз у лінгвістиці спостерігаємо підвищення інтересу дослідників до різноманітних помилок, відхилень від норм, тобто так званого «негативного мовного матеріалу». Започатковано навіть окремих напрям досліджень – «лінгвістика помилок», або «помилкознавство». Німецький письменник Томас Манн у своєму романі «Лота у Веймарі» пише, що патологічне, неправильне, мабуть, найкраще вчить норми. Якщо природа інших мовних помилок (орфоепічних, граматичних тощо) більш-менш очевидна, то щодо стильових помилок такої ясності немає.

Будемо виходити з того, що стильова помилка – це порушення стильової норми. Якщо стильова норма полягає в доцільному вживанні мовних одиниць, то стильова помилка, навпаки, виявляється в уживанні не виправданому, що не відповідає вимогам стилю та меті тексту.

Стильові помилки порушують єдність викладу, вносять у нього стильову різноплановість. У результаті виникають перешкоди для

⁴⁵ Селігей П.О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ, 2016. С. 66.

⁴⁶ Ibid.

швидкого, точного й однозначного розуміння змісту. Причому вони не зникають, навіть якщо не порушено лексичних чи граматичних норм. Такий текст утрачає переконливість і виразність, не справляє належного впливу.

У нашій роботі спираємося на перелік стильових помилок, що найчастіше трапляються в наукових текстах, запропонований П. Селігеєм: 1) багатослів'я (зокрема, тавтологія і плеоназм); 2) зловживання мовними штампами, запозиченнями, канцеляризмами; 3) створення термінів для вже названих понять; 4) засилля віддієслівних іменників; 5) надмір пасивних зворотів; 6) хибний порядок слів у реченні; 7) одноманітна побудова речень; 8) уживання задовгих речень; 9) хибний порядок речень і абзаців у тексті; 10) змішування мовних стилів⁴⁷.

Розвинений науковий стиль багатий на синтаксичні структури зі вставними та уточнювальними словами та реченнями, відокремленими дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами. Однак автори часто ними зловживають, а це ускладнює сприйняття тексту.

Науковий стиль мовлення вимагає об'єктивування власного «Я», усунення особистісно-індивідуальних ознак висловлювання. Цьому слугують різні усталені мовленнєві засоби вираження, насамперед множинні означено-особові дієслівні форми теперішнього та майбутнього часів: *придивімося, звернімо увагу* тощо. Рідше трапляється форма дієслова першої особи однини (*дозволю собі нагадати, процитувати, я вважаю*). На думку М. Приходи, «це найчастіше трапляється в текстах молодих науковців». Він вважає, що «мабуть, редакторам і не варто змінювати цих конструкцій»⁴⁸.

Особливістю наукового мовлення є дієслівні форми минулого і теперішнього часів і безособові форми на -но, -то (*як уже згадано, визначено, досліджено, виявлено* тощо). Однак і це поширена вада наукових текстів – і наукової періодики, і монографій, і дисертацій – пасиви, які не властиві українській мові. Наприклад: *раніше нами було показано, нами було виявлено зменшення*.

⁴⁷ Селігей П.О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ, 2016. С. 67.

⁴⁸ Прихода М.В. Український науковий текст: між традицією та інноваціями. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ, 2011. Вип. 5. С. 146. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31796> (дата звернення: 09.09.2021).

Українською треба було б написати: *ми виявили, дослідили, зауважили, довели...* Це обов'язково має змінити редактор.

У наукових текстах часто трапляються невмотивовані запозичення, кальки (*імплементувати, співставити, в даний час, теорема вірна*). Поширене також уживання слова в невластивому йому значенні (пароніми *зумовити – обумовити, поширюється – розповсюджується, призводити – приводити*).

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження встановлено, що історія редагування налічує понад дві тисячі років, але як наукова галузь воно сформувалася минулого століття. Процес редагування полягає в перевірці інформації з метою вдосконалення або виправлення її структури, змісту, завершеності, логічної послідовності, мовностильових якостей. Різновидом загального редагування є літературне редагування, предметом якого є елементи, які утворюють зміст твору (композиція, тема, факти, мова, стиль та інші складові твору).

Доведено, що редагування тексту – це творчий процес. Якщо текст чимось не задовольняє автора, він повинен зуміти повернутися до уявної роботи над його окремими компонентами і навіть знову провести спостереження за предметом дійсності. Редагування вчить вибирати з кількох варіантів кращий. Умовами успішного саморедагування наукового тексту є знання процесу породження висловлювання і процесу сприймання тексту та досконале володіння лінгвістичними знаннями.

Науковий текст має на меті подати думки, судження, наукові положення, визначення, закони тощо у вигляді точних формулювань, передати в логічній послідовності складну систему понять, розкрити логічні взаємовідношення між ними. З'ясовано, що науковий текст має нормативно-прагматичні особливості, що об'єднують норми, пов'язані з традиціями наукового викладу, з канонами, яких має дотримуватись автор, щоб залишатися в рамках стилю. Культура писемного мовлення автора наукового тексту зумовлена багатьма чинниками. Основні з них такі: 1) опанування норм літературної мови, тобто вміння вибрати потрібне слово, яке поєднується з іншими за змістом, правильно будувати словосполучення, а з них – речення, зрештою, композиційно правильно вибудувати весь текст; 2) опанування норм функціонального

стилю – наукового; іншими словами, текст наукового твору має стати об'єктом функціонально-стильового редагування.

Нині перед авторами наукових текстів, а також видавцями і редакторами наукової періодики багато викликів, багато непростих завдань, адже їх призначення – творити «інтелектуальний образ» нашого часу, поновити давні й ініціювати нові традиції наукового текстотворення, дбати про українську мову та стиль української науки⁴⁹.

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджено особливості літературного редагування текстів наукового стилю: визначено сутність понять «редагування тексту», «літературне редагування тексту», «саморедагування тексту»; з'ясовано особливості редагування наукового тексту; окреслено типові мовностилістичні помилки в наукових текстах. Визначено, що редагування – це вид професійної діяльності, пов'язаної з підготовкою до друку різних видів видавничої продукції, а також складова редакційно-видавничого процесу, що передбачає послідовне виконання редактором низки організаційних, творчих та технічних функцій, спрямованих на вдосконалення змісту й форми призначеного для друку твору. З'ясовано, що літературне редагування як мовностильова правка тексту насамперед стосується перевірки й удосконалення тексту з погляду дотримання норм літературної мови. Наголошено на тому, що основна функція наукового стилю – повідомляти результати досліджень, передавати нове наукове знання, тому засоби наукового стилю мають давати змогу авторові точно та переконливо передавати здобуте знання, а читачеві – швидко орієнтуватися в тексті, глибоко засвоювати й осмислювати його зміст. Оприлюдненню результатів наукового дослідження передують ретельна робота редактора або самого автора (процес саморедагування), що полягає в перевірці наукового тексту на відповідність професійним, логічним, методологічним, комунікативним, мовностильовим нормам. Зроблено висновок, що літературне редагування наукового тексту – це така робота над текстом, у результаті якої закладений автором зміст набуває в тексті якнайточнішого вираження.

⁴⁹ Прихода М.В. Український науковий текст: між традицією та інноваціями. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ, 2011. Вип. 5. С. 148. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31796> (дата звернення: 09.09.2021).

Література

1. Котюрова М.П., Баженова Е.А. Культура научной речи: текст и его редактирование : учебное пособие. Москва, 2008. 280 с.
2. Завгородня Л.В. Основи літературного редагування та коретури : навчальний посібник. Черкаси, 2010. 164 с.
3. Тимошик М.С. Книга для автора, редактора, видавця, видавця : практ. посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ, 2006. 560 с.
4. Степанюк О.В. Редагування як напрям діяльності референта. *Поліграфія і видавнича справа*. 2008. № 2. С. 106–110.
5. Ганжуров Ю. Основні етапи композиційного редагування. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 2. С. 8–9.
6. Зосимов А.М., Голік В.П. Дисертаційні помилки : монографія. Харків, 2005. 216 с.
7. Потапова Н.В. К вопросу об особенностях редактирования текста научной литературы. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Titd/2010_3/16.pdf (дата звернення: 04.09.2021).
8. Партико З. Загальне редагування: нормативні основи : навчальний посібник. Львів, 2001. 495 с.
9. Галич В.М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія. Київ, 2004. 816 с.
10. Куцевська О.С. Авторське редагування як наукова проблема. *Соціальні комунікації сучасного світу* : наук.-теорет. збірник / гол. ред. О.М. Холод. Київ, 2009. С. 212–215.
11. Гузенко С.В. Літературне редагування : навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2012. 140 с.
12. Струганець Л.В. Теоретичні основи культури мови. Тернопіль, 1997. 96 с.
13. Зелінська Н.В. Нова модель наукової комунікації і дискурс. *Стиль і текст*. 2004. Вип. 4. С. 19–27.
14. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. 3-тє вид., допов. і перероб. Київ, 1987. 352 с.
15. Непийвода Н.Ф. Мова української наукової технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / НАН України, Інститут мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ, 1997. 40 с.
16. Головин Б.Н. Основы культуры речи : учебное пособие. Москва, 1980. 335 с.

17. Радзиевская Т.В. Научный текст как представитель особого типа коммуникации. *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы*. 1984. № 10. С. 1–6.

18. Селігей П.О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ, 2016. 427 с.

19. Феллер М.Д. Український університетський курс літературного редагування (задум автора – текст – сприймання читача). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Київ, 2002. Т. 20. С. 2–8.

20. Зелінська Н.В. Теоретичні засади роботи редактора над літературною формою тексту (літературне опрацювання тексту). Київ, 1989. 76 с.

21. Холявко І.В. Функціональний підхід до редагування наукового тексту. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 10–11 лютого 2017 р. Львів, 2017. С. 92–95.

22. Полковенко Т.В. Особливості редагування науково-популярних текстів для публікації в мережі Інтернет. *Інтегровані комунікації*. 2016. Вип. 1. С. 66–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/integcommu_2016_1_13 (дата звернення: 22.11.2021).

23. Зелінська Н. Поетика приголошеного слова (Українська наука література XIX – початку XX ст.): монографія. Львів, 2003.

24. Прихода М.В. Український науковий текст: між традицією та інноваціями. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ, 2011. Вип. 5. С. 143–149. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31796> (дата звернення: 09.09.2021).

25. Холявко І.В. Морфологія як стилетвірний чинник наукового тексту: *International Multidisciplinary Conference «Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland» (Wolomin, Republic of Poland, 19–20 October 2018)*. Vol. 5. Wolomin, 2018. P. 188–191.

26. Холявко І.В. Національні традиції українського синтаксису у сфері наукової комунікації. *Філологія: сучасний погляд на вивчення актуальних проблем* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 17–18 лютого 2017 р. Запоріжжя, 2017. С. 27–31.

27. Селігей П. Іменниковість versus дієслівність: у пошуках золотої середини. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 36–55.

28. Тріщук О.В. Категорії науково-інформаційного дискурсу. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2010. № 21. С. 11–20.

29. Бондаренко Т.Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 20 с.

Information about the author:

Kholyavko Irina Victorivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language,

Literature and Teaching Methods

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

24, Kyievo-Moskovska Str., Hlukhiv, Sumy region, 41400, Ukraine